

narodne zajednice ima svoj deo prava na opštu narodnu kuću – otadžbinu” (Jovanović, 1910–ih), dok je Velmar Janković verovao da je kontakt sa Evropom bio ne sukob i raskrsnica, nego slepo primanje i silaženje s dosadanijeg puta jer “gradili smo novu duhovnu kuću, a porušili staru” (Velmar Janković, 1938). I u okviru Srpskog kulturnog kluba pred Drugi svetski rat bilo je sličnih stavova. U njihovom listu se moglo pročitati da srpski narod “smatra celu srpsku zemlju za svoju kuću, da je dobar domaćin ne samo u svojoj porodici nego i u toj velikoj porodici koja se pruža od Subotice do Đevdeline i od Timoka do Jadrana, gde god dični Srbin živi” (Vulić 1940), dok je Sporazum iz 1939. uslovio “jedno takvo duševno stanje kod Srba u Banovini Hrvatskoj da se oni ne osećaju više u svojoj kući” (Jako srpstvo...i tako dalje. 1940), kao i da moraju da budu u Jugoslaviji ono što u tom trenutku nisu – “gospodari u svojoj kući” a to je “pravi smisao srbovanja” (Drašković, 1940). Jovan Dučić je pripisivao Hrvatima cinizam “koji se u našoj poštenoj kući ne da ni zamisliti”, pa je govoreći o hrvatskom “ludilu”, žalio što je srpska politika zidala “zajedničku kuću, u kojoj će već sutradan nastaviti ovo ludilo”. Po njemu, “srpski narod nije znao da će u novoj državi postati strancima u svojoj sopstvenoj kući” jer “u svom slovenskom i patrijarhalnom shvatanju krvne i rasne veze, on nije verovao da će se u toj kući naći među zaverenicima protiv svih njegovih zavetnih svetinja”. Tvrdio je da je hrvatski mentalitet “uneo nereda u našu mirnu i ponosnu kuću”; da je od Hrvata potekla “korupcija u jednoj donde poštenoj kući”; da je srpski narod izgubio svoj put, inače nikad ne bi zadržavao u “zajedničkoj kući hrvatski narod koji iskreno nije želeo nikakvu zajednicu”; da odlaskom Hrvata “iz te zajedničke kuće, Srbi ne bi ništa izgubili, nego sasvim protivno”; da Srbi moraju da budu okupljeni u “sopstvenoj srpskoj kući u kojoj će opet biti i silni i veliki”, a dalji zajednički život Srba i Hrvata smatrao je “najbestidnijim brakom kakvih degenerika” (Dučić, 1942). Sasvim slično i “Psunjski” je pisao da je Versaj “na štetu srpstva” Srbiji “prikačio”, “prikrpio” Hrvatsku, pa je Srbija morala da “svoj ogromni nacionalni kapital uloži u jednu problematičku ortačku zajednicu, gde nametnuti ortačić ništa nije imao da uloži, sem svoje vekovne zavisti i oprečnih pojmova srpskoj nacionalnoj duši” (Psunjski, 1944).

“Razmena stanovništva”.

“Za Srbiju je 1878. godine malo bilo onolikih nevolja i nesimpatija, koje su srpsku stvar sa sviju strana sretale – no još stvara sebi nove ogorčene neprijatelje, baš tik novih granica Srbije! U Toplici se naišlo na Arnautе, – i nije se imalo preče šta da radi, no da se ti ratoborni, ali inače vredni ljudi, oteraju s njihovih ognjišta. U mesto da im se, kao pobedenima, izašlo na susret i da se gledalo da se izmira sa srpskom državom, – oni su bez ikakve nevolje oterani preko nove granice... da se nastane s one strane granice, kao krvni neprijatelji svega što je srpsko, kao osvretnici prama onima, koji su ih oterali sa njihovog ognjišta. Arnautin će izginuti za obraz, i ko mu obraz pogazi, teško njemu! Arnauti drže ‘besu’ – i kad je dadu, poginuće – izdati neće. Takav elemenat oteran je bio bez nevolje u emigraciju, i to elemenat, koji ima svojih sunarodnika u Staroj Srbiji! Kakvom se dobru mogao naš narod u Staroj Srbiji nadati od takvog elementa? Svaki pokret, koji bi se iz Srbije učinio i koji bi se samo mogao tumačiti kao mešanje Srbije preko granice, – neće li Arnauti uzeti kao da se s time na to ide, da se Srbija još dalje pomakne, i da ih opet otera sa njihovih ognjišta?” (Đorđević Prizrenac, 1891).

Element sadržan u savremenoj ideji nacionalnog programa i nacionalne države, koji je u ratovima devedesetih prouzrokovao najveće zločine, bila je upravo ideja nacionalno “čiste” države. Ona je retko eksplicirana u svom sirovom vidu, kao “čišćenje” teritorije od pripadnika drugih nacionalnosti. Međutim, kako se upravo tako sprovodila, u “teorijskim” razradama uvek je imala neko “humano” pokriće, bilo u prevelikoj međunacionalnoj mržnji, ili u “nemogućnosti zajedničkog života” pa je navođena kao najmanje bolno rešenje. Činjenica da je ipak viđena kao “rešenje” svedoči o sadržini pojma “nacionalna država” u shvatanjima ovog dela intelektualne elite. Ma koliko potencirali da taj pojam ne znači doslovno shvaćenu “čistu” državu, naročito u godinama kada je rat bio u toku i kada je ideja u svetskoj javnosti imala najnegativniju konotaciju “etničkog čišćenja”, ipak je istovremeno prisutno uverenje da je rešenje srpskog pitanja moguće “izmenom etničkog sastava” pojedinih oblasti ili “humanog”, “planskog” preseljenja stanovništva, svedočilo upravo o onome što nije želelo da se eksplicira.

Ideja etničke države u raznim vremenima je sadržavala uverenje o nužnosti sabiranja, zbijanja, zgušnjavanja nacije. I kao što savremeni autori definišu da se narod “stalno zgušnjavao u svom jezgru” (R. Samardžić, 1991), ili da se srpski narod “integriše i homogenizuje; sabija se i zaokružuje svoj životni prostor koji dobija etničke granice”, da se “zgušnjava se na svom životnom prostoru” (Čosić, Glas, 30. 10. 1998), ili da je nastupio “period stezanja i sabiranja srpskog naroda” (N. Stipčević, Nedeljni telegraf, 30. 06. 1999), tako su i intelektualci starije generacije zaključivali da “kad tad, mi ćemo morati da se pribere, da se prikupimo, zbijemo zajedno” jer “moramo se koncentristi, spojiti, priljubiti” (Kostić, 1957). U ovom kontekstu lakše se može razumeti i ideja o mogućnosti pa i “humanosti” razmene stanovništva. Svoje prve savremene konture ideja je imala u zagovaranju izmene etničkog sastava Kosova i Metohije krajem 80-ih godina. U tom vidu ona nije sadržavala potrebu iseljavanja Albanaca, osim onih “koji nemaju državljanstvo” mada nikada nije navedeno koliko ima takvih. Variralo se sa ciframa od hiljadu do tristotine hiljada. “Izmena etničke strukture Kosova” uglavnom je eksplicirana u zahtevu za naseljavanjem Srba a u ozbiljnijoj publicistici najzastupljenija je bila u rešenjima koja su nudili autori zbornika Srbi i Albanci u 20. veku u izdanju SANU iz 1991. Tu se moglo pročitati da su “neophodna nastojanja da se izmeni postojeća etnička slika pokrajine, odnosno da se poveća broj Srba i Crnogoraca, pre svega povratkom iseljenih, ali i novim naseljavanjima” (Jovičić, 1991) ili da je “bez promene etničke strukture u pravcu veće zastupljenosti Srba i Crnogoraca,